

Araberna och den radikala aristotelismen

José L Ramírez

Många av grekernas verk i olika vetenskapliga ämnen (medicin, naturvetenskap, astronomi, matematik) räddades till eftervärlden och blev kända i den kristna medeltiden tack vare arabvärlden. Det är också de arabiska filosoferna som gjorde flertalet av Aristoteles skrifter kända i Europa efter 1000-talet.

Den grekiska kulturen hade genom sina kolonier och de erövringar som ägde rum under Alexander den Store, fått visst fotfäste i Mellanöstern. Redan på 500-talet gjorde lärda kristna från Syrien översättningar av grekiska filosofer och deras kommentarer till syriska. Kejsaren Zenon hade år 489 stängt skolan i Edessa och Justinianus gjorde år 529 detsamma med skolorna i Athen. Filosofer och vetenskapsmän från dessa skolor fick en ny hemvist i Nisibis och Gandisapura under den persiske kungen Cosroes beskydd. Översättningarna från grekiska gjordes då även till persiskan och snart också till arabiskan, särskilt när Abassiderna avskaffade Omeyyas dynasti, tog över styret över kalifatet och etablerade sitt säte i Bagdad. Särskild uppmärksamhet skänktes då åt Aristoteles verk som tack vare araberna kunde bevaras någorlunda samlade och spridas till den kristna medeltiden. Före 1100-talet var i stort sett endast innehållet i Aristoteles skrift om Kategorierna känt i den akademiska latinspråkliga världen.

De första kända filosoferna i den muslimska kulturen blev al-Kindi, som dog i Bagdad år 873, och al-Farabi, som kallades "den 2:e mästaren" (den 1:e var Aristoteles) och dog i Damaskus år 950. Viktigaste av alla blev emellertid två: Avicenna (ibn Sîna, född i Persien år 980, död 1037), inflytelserik läkare och rådgivare, och Averroes (ibn Rushd), också läkare och domare, född i Cordoba 1126 ur en högtstående juristfamilj, död i Marocko 1198¹. I Cordoba — som efter Athen blev platsen för det äldsta universitetet på europeisk mark (långt före Bologna och Paris) — utbildades även intellektuella från det kristna Europa². Det filosofiska och vetenskapliga inflytandet stärktes genom översättarskolorna i Toledo, Neapel och Palermo, som överförde de grekiska texter, som samlats i arabisk tolkning, till latin.

I ett litet verk om "Avicenna och den aristoteliska vänstern" har den tyske filosofen Ernst Bloch [1942] ägnat uppmärksamhet åt den medeltida arabiska aristotelismen och dess betydelse. Bloch (1885-1977) var en framstående judisk-tysk marxinspirerad filosof och hans intresse drogs till en tolkning av den aristoteliska materialismen, där materien uppfattas inte som passiv utan som en dynamisk verklighetsgrund. Denna uppfattning representeras enligt Bloch av de arabiska aristotelikerna och skiljer dem från deras samtida latinsktalande kollegor som Albertus Magnus (1206-1280) och Thomas av Aquino (1225-1274). De kristna filosoferna var munkar. De arabiska filosoferna var däremot lekmän (läkare, jurister, naturvetare och ämbetsmän), starkt engagerade i det offentliga samhällslivet. För de kristna var teologin den högsta vetenskapen och den bar för människor, enligt kyrkans uppfattning, den högsta insikten. Filosofin räckte för de kristna endast upp till en viss nivå och betraktades endast som teologins tjänarinna (*ancilla theologiae*). För de arabiska filosoferna förhöll det sig tvärtom: människans högsta kunskap var filosofin; teologin var för dem endast en mystifierad förklaring, lämpad för en folkmassa som saknade utbildning och inte kunde höja sig till filosofins mer intellektuellt krävande tankemödor.

Dessa arabiska filosofer var således äkta rationalister — vilket inte heller blev så okontroversiellt inom Islam³ — och deras viktigaste påverkan på den kristna medeltiden blev (tro det eller inte!) försvaret av det mänskliga förnuftets självständighet gentemot den religiösa tron. Den europeiska rationalismen och renässansen har således sina föregångarna i den arabiska filosofin och dessas inflytande kan spåras långt senare hos Giordano Bruno och Spinoza. Som ett av muslimfilosofernas rationalistiska inflytande i den kristna kulturen uppstod, till att börja med, den s k *latinska averroismen*, som spred sig i Frankrike och Italien. Dess mest kända representant var Siger från Brabant (1240-1284), som med sina läror (en av dem kallad *den dubbla sanningens lära*) spred oro i den kyrkliga världen. Hans teser blev dömda av Inkquisitionen och han själv blev satt i husarrest, där han dog, offer för mord. Thomas av Aquino (liksom hans lärare Albertus Magnus) tog ställning mot denna radikala aristotelism, vilket inte hindrade honom att tillskriva Averroes en stor betydelse som Aristoteles kommentator⁴. Thomas lyckades med konststycket att, genom sin egen omtolkning, göra Aristoteles salongsfärdig och aristotelismen till den katolska kyrkans filosofi.

Det kunskapsteoretiska problemet som Avicenna och Averroes fick i arv handlar om hur det kan komma sig att tingens väsen — deras form — överhuvudtaget kan uppfattas av det mänskliga intellektet. Tingen och intellektet är ju inkongruenta storheter. På vilket sätt ska formen (väsen) överföras från tingen till intellektet och förvandlas till ett allmängiltigt begrepp. En primitiv materialistisk filosofi (den grekiska atomismen) hade hävdade att små bilder avsköts från varje ting, vilka genom våra sinnen penetrerade hjärnan och bildade begreppen. Utan att sänka sig till så grov nivå, kan man medge att det inte är så lätt att förklara hur tingens väsen kan hamna i vårt huvud. Om det inte redan finns där förstås, vilket är bl a idealismens ståndpunkt.

De arabiska filosoferna tog sin utgångspunkt i den aristoteliska läran om det mänskliga intellektet. I skriften *Om själen* talar Aristoteles om ett aktivt intellekt (*nous poietikós*) och ett passivt intellekt (*nous pathetikós*). Det aktiva intellektet är det som skapar formerna, det som ger verkligheten sitt väsen, medan det passiva bara är recipienten som "upp-fattar", eller galgen som "upp-bär" tingens väsen. Att tala om det aktiva intellektet på detta sätt innebär att formgivningen kan uppfattas som intellektets verk, d v s att formen förknippas med handlingen. Intellektet är inget annat än handlingen att förstå (förståelsehandlingen). Någon har, i samband med designteori, talat om en skapande idé som finns i intellektet (*forma formanda*) och en som förverkligas i tinget (*forma formata*). Det kan jämföras med strålarna från en projektor som behöver en skärm eller en platt yta som fångar strålarna och förvandlar dem till en synlig bild.

¹ I den västerländska delen av Islam (vars centrum blev kalifatet i Cordoba) kan Avempace, född i Zaragoza (†1138), Ibn-Tofail (f. i Cadiz 1100, † 1185), samt historiefilosofen Ibn-Khaldun (f. i Tunis 1332, †1406), vars "Introduktion till världshistorien" föreligger i svensk översättning, nämnas. Bland de judiska filosoferna inom den muslimska kulturen måste man nämna den år 1135 Cordobafödde Maimonides († 1204).

² Munken Gerbert av Aurillac, som blev påve år 999 under namnet Sylvester II, var en av dåtidens främsta vetenskapsmän i den kristna världen. Han hade studerat matematik och filosofi i Cordoba och införde kunskapen om nollan och decimalsystemet i den kristna kulturen.

3 Den mest kända motståndaren till den arabiska filosofin (*falasafa*) är kanske Al-Gazel, författare till boken "Filosofernas förstörelse" som föranledde Averroes replik i "Förstörelsens förstörelse".

4 I samma skede som Sigurds teser fördömdes skrev Thomas sin uppsats *De unitate intellectus contra averroistas* (Om intellektets enhet, mot averroisterna).